

МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ВСЕБІЧНИЙ РОЗВИТОК ТА УЧАСТЬ У КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

В статті обґрунтовано доцільність використання засобів мистецтва для реалізації права дітей з особливими освітніми потребами на участь у культурному житті суспільства.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, розвиток, права дитини, мистецтво, творчість.

Постановка проблеми. Розвиток дитини здійснюється в процесі формування її особистості, виховання і соціалізації (К.Абульханова-Славська, О.Безпалько, І.Бех, Л.Виготський, І.Кон, А.Мудрик, В.Оржеховська та ін.).

Право на вільний і всебічний розвиток гарантується дітям згідно зі ст. 23 Конституції України. Стаття 31 Конвенції про права дитини закріплює право дітей на всебічну участь у культурному і творчому житті та зобов'язує держави надавати дітям рівних можливостей для культурної і творчої діяльності. Система заходів щодо охорони дитинства в Україні включає, зокрема, забезпечення належних умов для соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей (ст. 4 Закону України «Про охорону дитинства»).

Особливо актуальним дане питання є для дітей з особливими потребами, оскільки їм набагато важче, ніж здоровим, інтегруватися у соціальне середовище та адаптуватися в ньому (Л.Акатов, Н.Дементьєва, І.Іванова, В.Тесленко, В.Ткаченко, О.Ярська-Смирнова та ін.). Тяжкі захворювання та фізичні вади спричиняють виникнення в дитини почуттів страху, безпорадності та страждання. Часто такі діти мають занижену самооцінку, їм притаманні соціальна пасивність та висока вимогливість до інших (Т.Богданова,

Р.Боровський, В.Засенко, В.Кобильченко, І.Мамайчук, В.Синьов, Є.Синьова, П.Таланчук та ін.).

Аналіз наукових праць в галузі театральної педагогіки (В.Абрамян, М.Дергач, В.Невололов, В.Шахрай та ін.) та організації соціокультурної діяльності дітей та молоді (В.Бочелюк, А.Жарков, О.Жорнова, О.Нефьодова та ін.) дає підставу для висновку, що мистецтво може бути потужним освітнім та реабілітаційним засобом, що забезпечує розвиток різноманітних життєво важливих пізнавальних навичок, підвищення рівня самооцінки особистості, сприяє її творчому самовираженню, розвитку навичок спілкування, формуванню активної життєвої позиції. Проблему забезпечення дітям з особливими освітніми потребами оптимальних умов для розвитку та права на участь у культурному житті можна розглядати і як проблему встановлення соціальної справедливості, проблему надання таким дітям рівних зі здоровими однолітками можливостей.

Аналіз актуальних досліджень. Зазначимо, що шляхи використання мистецтва у корекційно-розвитковій роботі з «особливими» дітьми вивчені та розроблені недостатньо; експериментальне висвітлення даного питання представлено нечисленними дослідженнями вітчизняних і російських науковців (В.Кантором, І.Кузавою, Л.Куненко, З.Ленів, О.Медведевою, Ю.Моздоковою, О.Яхніною та ін.). Так, В.Кантором показано, що тяжка зорова вада зменшує художній потенціал людини, значно обмежує область формування й обсяг її художнього досвіду, звужує діапазон стійкої та дієвої художньої спрямованості особистості. Найбільш збереженим в умовах зорової депривації художній потенціал людини є у галузі музики та літератури, тому ці галузі мистецтва є оптимальними для художнього розвитку дітей з порушеннями зору [1]. Л.Куненко визначено теоретико-методичні засади інтеграційно спрямованої початкової музичної освіти дітей з порушеннями зору [3].

І.Кузавою розроблено методiku експериментального дослідження процесу формування художньо-естетичних інтересів молодших школярів із затримкою психічного розвитку на уроках естетичного циклу в спеціальних

школах інтенсивної педагогічної корекції. Доведено, що ефективність цього процесу досягається впровадженням у практику роботи спеціальних шкіл педагогічної системи (поетапне формування знань, послідовне нарощування складності завдань і т.п.), необхідною умовою якої є використання музики, літератури та живопису в комплексі й яка сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів даної категорії [2].

О.Медведевою обґрунтована ефективність комплексного використання арт-технологій у корекційно-розвитковому процесі, що забезпечує не тільки формування особистості дитини із затримкою психічного розвитку як суб'єкта культури, але й компенсацію її особистісної незрілості [5]. З.Ленів обґрунтовано педагогічні умови формування усного мовлення у старших дошкільників із заїканням засобами арт-терапії [4].

Ю.Моздоковою зроблено висновок про необхідність формування в людей з інвалідністю бажання й готовності брати участь у соціальних акціях, освітніх, художніх, розважально-ігрових, оздоровчих й інших соціокультурних програмах. Також дослідницею визначено педагогічні умови підготовки фахівців з організації дозвілля людей з інвалідністю [6].

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні доцільності використання засобів мистецтва для реалізації права дітей з особливими освітніми потребами на участь у культурному житті.

Виклад основного матеріалу.

В результаті аналізу наукової літератури з проблем соціокультурної реабілітації (В.Базоєв, В.Кантор, Ю.Моздокова, В.Пальоний, Л.Савіна, А.Свердлов та ін.) зроблено висновок, що формування в дітей з обмеженими фізичними можливостями оптимістичного бачення своєї ролі в суспільстві успішно вирішується в процесі творчої діяльності, при різних формах спілкування, самовираження, самоаналізу, самопрояву й самоствердження. Творчість допомагає перебороти депресію й компенсувати недостатність (зорову, слухову тощо), вселяє впевненість у своїх силах, приносить задоволення. Кожна людина чимось обдарована природою, тому важливо

допомогти їй знайти в собі сховані потенційні можливості. Це допоможе перемогти недугу, змусить радіти життю. Можна вважати, що у вузькому розумінні заняття творчістю – це адресна допомога, виявлення в дитини її духовних потреб та інтересів, визначення шляхів їх задоволення. Пошук і мобілізація усіх резервів дитини допомагає їй інтегруватися у соціум та досягати бажаних результатів у навчанні та міжособистісній взаємодії.

В результаті аналізу наукових праць з проблем соціокультурної діяльності (В.Бочелюк, А.Жарков, О.Жорнова, О.Нефьодова та ін.), ми виділили такі форми заняття творчістю: заняття в студіях і гуртках, заняття в музично-драматичних колективах, організація виставок образотворчого мистецтва, концерти художньої самодіяльності, фестивалі тощо.

Аналіз науково-методичних матеріалів щодо організації дозвілля дітей з особливими освітніми потребами, матеріалів науково-практичних конференцій з питань розвитку, виховання, навчання та реабілітації таких дітей, публіцистичних матеріалів Українських товариств глухих і сліпих дозволив зробити висновок, що мистецькі студії, гуртки, творчі колективи організовуються, головним чином, наступними установами та організаціями: спеціальними школами, реабілітаційними установами, громадськими об'єднаннями інвалідів. Позашкільні навчальні заклади майже не мають досвіду роботи з дітьми вказаної категорії.

Зазначимо, що при організації творчої діяльності дітей з особливостями психофізичного розвитку необхідно враховувати суб'єктивні обмеження таких дітей у пересуванні, сприйнятті, ситуативному адаптуванні тощо. Корисними у розвитковому плані буде діяльність, зміст, форма й тривалість якої відповідатиме рівню розвитку та можливостям дітей. Необхідною при цьому є реалізація наступних умов:

- зміст та обсяг заходів, до яких залучаються діти, мають відповідати їхнім віковим та психофізичним особливостям;
- доцільним є чергування різних видів діяльності дітей;
- творча діяльність має поєднуватися з корекційною роботою з розвитку мовлення, комунікативних навичок, рухів, пластики;

- якщо діяльність, до якої залучені діти, містить елементи змагання, потрібно обирати ті її види, які забезпечують найбільш масовий успіх, матимуть необразливі форми програшу та не сприятимуть зниженню самооцінки учасників;
- в процесі роботи з дітьми необхідно створювати ситуацію доброзичливості й успіху.

Аналіз наукових праць з проблем інклюзивного навчання, організації спільної діяльності здорових дітей і дітей з обмеженими можливостями (О.Єкжанова, А.Колупаєва, А.Конопльова, Ю.Найда, Н.Софій, О.Таранченко, Л.Шипіцина, Н.Шматко та ін.) дає підставу для висновку про доцільність організації спільної творчої діяльності дітей і дорослих, дітей з певними обмеженнями та без них. Однією з інноваційних форм організації такої діяльності можна вважати інтегративний театр, який є ефективним засобом соціалізації та взаємної адаптації.

Спільна творчість учить «особливих» дітей жити в колективі, долати труднощі, спонукає до активної життєвої позиції, сприяє розвитку самоповаги, усвідомленню своєї ролі в житті та є найкращою психологічною допомогою. Виконуючи різні театральні ролі, діти засвоюють норми соціальної поведінки та готуються до виконання соціальних ролей.

Інтегративний театр часто виявляється для людей з особливостями розвитку єдиним способом знаходження суспільного визнання. Участь батьків у роботі такого театру можна розглядати як одну з форм активного залучення їх до розв'язання проблем своєї дитини, зміцненню внутрішньосімейних і міжпоколінних зв'язків. Здорових дітей така спільна діяльність вчить співчувати та співпереживати, сприяє формуванню в них реалістичного світогляду.

Нами визначено наступні організаційно-педагогічні вимоги до розробки сценаріїв для інтегративних театрів:

- кожній дитині, незалежно від її діагнозу й психічних або фізичних обмежень, необхідно підібрати доступну для неї роль;

- сценарії для інтегративного театру необхідно писати під конкретні особливості й можливості кожної дитини;
- у сценарій необхідно закласти можливість корекції дорослими неадекватної поведінки дитини на сцені; для цього необхідно передбачити такі ролі дорослих, які дозволять їм виходити на сцену в разі необхідності втрутитися у події (чарівник, чаклун, казкар);
- при розподілі ролей не можна допускати, щоб здорові діти «перегравали» дітей з особливостями розвитку: це підкреслить неповноцінність останніх та підсилить їхні комплекси.

В Україні перший інтегративний театр «Паростки» створено у 2002 році Спілкою матерів розумово відсталих дітей-інвалідів м. Києва «Сонячний промінь». У 2009 році цьому театру присвоєно звання «Народний самодіяльний театральний колектив».

Останніми роками великої популярності набули фестивалі творчості дітей-інвалідів, які можна вважати не лише засобом соціокультурної реабілітації, а й дієвим інформаційно-просвітницьким заходом. Щорічне проведення таких фестивалів у кожній області, містах Севастополі та Києві сприяє руйнуванню негативних стереотипів та формуванню позитивної громадської думки щодо людей з обмеженими фізичними можливостями.

Так, з 1999 року на базі молодіжно-дитячого центру «Артек» проводиться Всеукраїнський фестиваль творчості дітей та молоді з особливими потребами віком від 12 до 18 років «Повір у себе і в тебе повірять інші». Завданнями фестивалю є надання консультативної допомоги та сприяння творчому зростанню виконавців всіх жанрів; знайомство широких кіл громадськості з різноманітною палітрою творчості молоді з особливими потребами; виявлення талановитих молодих людей з особливими потребами; налагодження тісних контактів окремих виконавців та творчих колективів художньої самодіяльності молодих інвалідів з майстрами мистецтв та творчими спілками; привернення уваги громадськості до проблем дітей та молоді з особливими потребами.

Фестиваль проводиться за такими жанрами: образотворче мистецтво; декоративно-прикладне мистецтво; декоративно-ужиткове мистецтво; проза; поезія, хореографія; вокал; гра на музичних інструментах.

Даний фестиваль не є конкурсним, тобто в ньому немає переможених. Учасники фестивалю за рішенням оргкомітету отримують звання «Лауреат Всеукраїнського фестивалю творчості дітей та молоді з особливими потребами» і одержують диплом.

З 2002 р. у м. Львові проводиться Міжнародний інтегративний театральний фестиваль «Непротоптана стежина», а з 2005 р. у м. Полтаві – Міжнародний інтегративний театральний фестиваль «Барвінковий цвіт», в яких беруть участь інтегративні творчі колективи.

З 2009 р. у м. Києві проводиться Всеукраїнський фестиваль творчості осіб з обмеженими фізичними можливостями «Барви життя». Серед основних завдань фестивалю – залучення людей з обмеженими фізичними можливостями до занять з різних видів художньої творчості, літературного, музичного та театального мистецтв; виявлення нових талантів, удосконалення професійної майстерності інвалідів у різних видах мистецтва; всебічне вивчення проблем творчої діяльності інвалідів; розширення творчих зв'язків людей з обмеженими фізичними можливостями з різних регіонів; обмін досвідом реабілітації та адаптації інвалідів у суспільстві; залучення провідних діячів культури і мистецтв, педагогів, психологів, інших спеціалістів для надання творчої та методичної допомоги для занять інвалідів художньою творчістю, літературним, музичним та театральним мистецтвами; привернення уваги державних, громадських організацій та комерційних структур до проблем інвалідів.

Фестиваль проводиться за такими видами мистецтв: музичне та театральне мистецтво (вокально-хоровий та хореографічний жанри, театральне мистецтво, інструментальне виконання, авторська пісня), художня творчість (образотворче, декоративно-прикладне і народне мистецтво, скульптура, фото), літературне мистецтво (мала проза, поезія).

У фестивалі «Барви життя» можуть брати участь як окремі виконавці, так і колективи. Вікових обмежень до учасників немає. Даний фестиваль є конкурсним; кожна з номінацій передбачає одне призове місце. Визначення переможців фестивалю здійснюється за такими критеріями: виконавська майстерність, професіоналізм, оригінальність, образність рішення, художня цінність.

Аналіз нормативно-правових документів, що регламентують проведення таких фестивалів [7; 8], дав можливість виділити в їх завданнях два принципово різні напрями. Один з них – це виявлення обдарованих інвалідів з числа дітей та молоді та сприяння розвитку їхнього потенціалу. Творчість таких людей в подальшому розглядається як засіб духовного збагачення вітчизняної культури. Також творча діяльність може стати засобом самозабезпечення людей з інвалідністю. Так, наприклад, колектив Українського театру міміки і жесту «Райдуга» (актори – люди з порушеннями слуху) має шанувальників не лише в Україні – зі своїми виставами він успішно виступав у Росії, Білорусі, Молдові, Австрії, Болгарії, Німеччині, Іспанії та Словаччині. Четверо акторів цього театру мають високе звання «Заслужений артист України». В Українському товаристві сліпих працює більше 250-ти гуртків художньої самодіяльності, які об'єднують понад 3000 інвалідів по зору; більше, ніж 20 колективів художньої самодіяльності удостоєні високого звання «Народний».

Другий напрям – це залучення широкого кола інвалідів до участі у культурному житті суспільства. Їхня творчість розглядається як дієвий засіб компенсації порушень розвитку та збагачення життєвого досвіду. Також за мету ставиться об'єднати творчі колективи, що працюють із дітьми-інвалідами та мають серйозний досвід реабілітаційно-просвітницької роботи, познайомити батьків з новими формами арт-терапії, надати і дітям, і батькам можливість пройти курс психологічної адаптації.

Висновки. Мистецтво для дітей з особливостями психофізичного розвитку є сферою життєдіяльності, в якій формуються та задовольняються їхні потреби й інтереси, здійснюється культурний та загальний розвиток,

відбувається накопичення соціального досвіду та здійснюється підготовка до самостійного життя. Заняття творчістю під керівництвом педагога можна розглядати як окремий виховний процес, з певною структурою, змістом і принципами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кантор В.З. Художественное развитие слепых и слабовидящих как проблема теории и практики тифлопедагогика : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.03 «Коррекционная педагогика» / В.З. Кантор. – СПб., 1997. – 40 с.
2. Кузава І.Б. Формування художньо-естетичних інтересів у дітей із затримкою психічного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / І.Б.Кузава. – К., 2004. – 21 с.
3. Куненко Л.О. Теоретико-методичні засади інтеграційної спрямованості музичної освіти молодших школярів з порушеннями зору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика музичного навчання»; 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / Л.О.Куненко. – К., 2010. – 44 с.
4. Ленів З.П. Корекція порушень усного мовлення у дітей старшого дошкільного віку засобами арт-терапії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / З.П.Ленів. – К., 2010. – 21 с.
5. Медведева Е.А. Социокультурное становление личности ребенка с проблемами психического развития средствами искусства в образовательном пространстве : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра психол. наук : спец. 19.00.10 «Коррекционная психология» / Е.А.Медведева. – Н. Новгород, 2007 – 50 с.
6. Моздокова Ю.С. Коммуникативно-деятельностный подход к интеграции инвалидов: социально-культурный аспект : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 «Теория, методика и организация социально-культурной деятельности» / Ю.С.Моздокова. – М., 2006 – 50 с.
7. Наказ Міністерства культури і туризму України 26.05.2009 р. № 24 «Про затвердження Положення про Всеукраїнський фестиваль творчості осіб з обмеженими фізичними можливостями «Барви життя» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0514-09>
8. Наказ Українського державного центру соціальних служб для молоді від 13 червня 2000 р. № 81 «Про затвердження Положення про проведення Всеукраїнського фестивалю творчості дітей та молоді з особливими потребами «Повір у себе і в тебе повірять інші» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/document/spart42/inx42976.htm>

Аннотація

В статті обоснована целесообразность использования средств искусства для реализации права детей с особыми образовательными потребностями на участие в культурной жизни общества.

Ключевые слова: *дети с особыми образовательными потребностями, развитие, права ребенка, искусство, творчество.*

Summary

Advisability of arts facilities using of right realization for children with special needs to participate their in cultural society life was substantiated in the article.

Keywords: *children with special needs, development, child's rights, art, creation.*